

*****

ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

*****

УДК 007: 316.773.2: 793: 32.019.51

DOI [https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2021.1\(45\).11](https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2021.1(45).11)

I. С. Бондаренко

*кандидат філологічних наук, доцент
доцент кафедри теорії комунікацій реклами та зв'язків з громадськістю
e-mail: lystopad.iryua@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8945-986X
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66 а, м. Запоріжжя, 69600, Україна*

СВЯТО ЯК КОМУНІКАЦІЙНА ТЕХНОЛОГІЯ КОНСТРУЮВАННЯ ІДЕОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СОЦІОІНЖЕНЕРНИЙ ПІДХІД

Мета дослідження – актуалізація однієї з найефективніших комунікаційних систем творення ідеологічного простору радянського суспільства – свята.

Методологія дослідження. Спираючись на методику системного аналізу, аналогії, конкретизації й порівняння, зроблено спробу окреслити специфіку радянської святкової обрядовості як соціальнокомунікаційного явища.

Результати. У статті обстоюється думка про те, що радянське свято постає комунікаційною технологією утопічної (радикальної) соціальної інженерії. Водночас основний дослідницький фокус зосереджений на управлінській системі СРСР – відділах агітації й пропаганди, які, власне, і забезпечували впровадження тоталітарних засновків у соціокультурну тканину радянського суспільства. Саме ця управлінська складова організації радянських свят свідчить про реалізацію соціоінженерного проєкту творення дійсності. Стверджується, що радянське свято – це складна технологічна система конструювання нового суспільного порядку й встановлення правил комунікаційної взаємодії влади та народу. Ця система відображає всі суспільно-політичні процеси, характерні для будь-якого соціального інституту країни, зокрема, комунікаційні техніки встановлення політичної влади.

Новизна. Залучаючи широку джерельну базу – архівні матеріали, здійснено ретельний огляд характерних ознак радянського свята як кроскультурного феномену. Увагу зосереджено на періодизації комунікаційної динаміки свята.

Практичне значення. Розвідка спонукає до думки, що свято як соціокультурний феномен, постає з глибин ігрової/ритуальної комунікації, здатне трансплювати й встановлювати новий формат суспільних відносин, чітко фіксувати в соціальній пам'яті морально-етичні цінності, встановлювати стабільні зв'язки з різномірними соціальними групами.

Ключові слова: свято, політичний карнавал, соціальнокомунікаційні технології, соціальний інжиніринг, суспільна свідомість, пропаганда.

I. Вступ

Радянське свято від початку свого побутування поставало технологічним втіленням більшовицького задуму колонізації багатонаціонального населення. Заперечуємо викладену в деяких дослідженнях думку, що перші революційні свята були стихійним явищем виявлення волі народу; радше, це ще одне з пропагандистських кліше советології. Аналіз архівних матеріалів і наукових розробок тих років вказує на докладання партійними очільниками чималих зусиль до проведення масових заходів. У цьому контексті радянське свято відображає механіку соціального інжинірингу: завчасну ідеологічну підготовку населення до сприйняття урочистої події, чітке планування заходів, створення спеціальних управлінських структур (центральної та місцевих комісій, відділів агітації та пропаганди), залучення величезної кількості фахівців – політичних технологів (на той час досвідчених революціонерів), режисерів-постановників, композиторів, письменників, професійних акторів і музичних колективів. Усі вони майстерно творили феєричну панораму історії жовтневого перевороту, закріпивши на довгі роки у масовій свідомості міф про торжество революції й самовідданість пролетаріату в боротьбі за свободу.

II. Постановка завдання та методи дослідження

Мета дослідження – актуалізація однієї з найефективніших комунікаційних систем творення ідеологічного простору радянського суспільства – свята.

Принциповою позицією нашого дослідження постає інтерпретація свята як комунікаційної технології соціальної інженерії. Ми тлумачимо советське свято в розрізі реалізації державного управління більшовиків. Низка державних структур у сфері ідеологічного контролю – відділи агітації і пропаганди, народні комісаріати освіти й численні (багатотисячні) комісії щодо проведення урочистостей склали потужну адміністративну машину нищення традиційних уявлень українців й інших націй та продукування нових політичних імперативів тоталітарної епохи. Звичайно, революційні «реформи» більшовиків змінювали політико-економічну природу країни. Утім, найбільші трансформації радянського урядування відбулися в царині масової свідомості й поведінки багатомільйонного населення. У полі нашого зору перебувала унікальна джерельна база – розсекречені після 90-х рр. XX ст. архівні матеріали, що стосувалися діяльності відділів агітації і пропаганди. Вони демонструють, як упродовж перших десятиліть більшовицької влади за допомогою технологій пропаганди й інформаційно-психологічних воєн насильницьким способом встановлювалася диктатура пролетаріату на теренах України. Для реалізації мети дослідження нами застосовувалися загальнонаукові методи системного аналізу, аналогії, конкретизації й порівняння.

III. Результати

Свято як можливість ситуативного відходу людини від буденності поставало ефективним способом прищеплення принципово інших канонів життя. Зрозуміло, що воно здатне виконувати й багато інших ролей у суспільному житті. Нам імпонує функціональна парадигма свята, запропонована М. Рольфом. Дослідник, спираючись на різноманітні наукові концепції, зауважує, що суспільний інститут свята слугує важливим компонентом розбудови спільноти й ідентифікації з нею, елементом творення колективної культурної пам'яті, засобом демонстрації розпорядку, встановленого церквою й державою, інструментом сили та влади керівництва країни, формою нормування фізичного простору, поведінки й орієнтування мас [1, с. 15]. Учений доходить висновку, що масове свято було найголовнішим «медіумом і каталізатором внутрішньої советизації» [1, с. 275].

Радянське свято – це складна технологічна система конструювання нового суспільного порядку і встановлення правил комунікаційної взаємодії влади й народу. Ця система відображає усі суспільно-політичні процеси, характерні для будь-якого соціального інституту країни: методи здійснення політичної влади і способи її менеджменту, організований стандарт зв'язків і морально-етичних / ідеологічних норм, набір цінностей, що забезпечують сталість держави. Та тільки свято постає тим комунікаційним простором суспільної реальності, що здатне в найкоротші терміни й у найлегший спосіб продемонструвати масам ефективність діяльності соціальних інженерів (політичних лідерів, партійних очільників, посадовців) – їх турботу про народ, їх значимість, їх неофіційний лик.

Ідейним засновком радянських свят поставала революція; вона була тематичним осердям і точкою відліку численних сценаріїв проведення урочистостей. Незважаючи на сюжетну монолітність, змістовну зашкарублість й офіційну тональність святкових дійств, партійна номенклатура вигадувала все нові форми залучення аудиторії до них, продукувала силу-силенну пропагандистських матеріалів, чимдуж заповнювала соціальний простір революційною мішурою. За влучним висловом К. Кларк, «масові видовища повинні були рекапітулювати або визначити форму революції. Але водночас ця революція повинна була синхронізуватися з революцією у свідомості самих учасників, революцією як естетичною, так і соціально-політичною» [3, с. 126].

Дж. фон Гелдерн вбачає особливий символізм у взаємодії феноменів свята й революції. На його думку, «свято буває на крайнощах; це поляризує світ соціально, морально й естетично. Досвід революції має багато спільного з фестивалями; обидва поділяють світ на чіткі й дискретні табори, поєднують особистий і колективний досвід. Насправді, святкова експресія може надати революційним експериментам певної змістовності, якої їм так не вистачає» [5, с. 42].

Свято як соціокультурний феномен, що постає з глибин ігрової / ритуальної комунікації, здатне транслювати і встановлювати новий формат суспільних відносин, чітко фіксувати в соціальній пам'яті морально-етичні цінності, встановлювати стабільні зв'язки з різнорідними соціальними групами. По суті, державні свята, квінтесовані в демонстраціях, були яскравими фасадними мікромоделями проєкційної радянської бутності. Їх ідеологічний пафос, чітка геометрична композиція, транспарантна бутафорія, маршова музика й гучні гасла створювали у багатонаціонального населення відчуття єдності, ентузіазму, а ще привчали до масового поклоніння вождям пролетаріату, послуху і страху. Цьому сприяла специфіка їх проведення, що ґрунтувалася на культурі й естетиці воєнного мистецтва, зосібна, урочистих оглядів військ. Більшовики вдало відтворили емоційний стрижень парадів – їх церемоніальність, раціональність, ієрархічний порядок і колективізм спонукали до бою й боротьби, встановлювали у суспільстві необхідний градус напруги й агресії. За влучною характеристикою Ш. Фіцпатрік, «культура», зосібна, свята по-

тавали «однією з основних сфер революційної боротьби, так само, як і політика й економіка. Це був локус боротьби, арена, на якій влада (гегемонія) могла виграти або програти» [4, с. 2].

О. Цехновіцер як живий учасник й організатор святкового мілітаризму тієї пори зауважував на особливій естетиці й смислово навантаженні участі Червоної армії в урочистостях: «Військові частини, що з'являються серед крокуючих з артилерійською зброєю, танками, броньовими автомобілями, за мінімальної театралізації легко можуть бути поєднані з лозунгами наших дів. На основі останніх можна реалізувати пропаганду воєнізації населення, хімічної оборони СРСР, допомоги світовому революційному руху й т. ін. Тут можна ввести й мінімальні пантомімні сценки з автомобілів, танків тощо» [2, с. 78]. Вважаємо, що саме такі воєнізовані паради поставали комунікаційними сигналами встановлення тоталітарного режиму на величезних територіях Східної Європи, північної частини Центральної і Східної Азії. Уперше людство з особливим вдовolenням і техніцизмом вітало карнавал війни, заохочуючи масову агресію й ненависть.

За словами С. Московісі, свята поставали найяскравішими репрезентантами радянських технік пропаганди. Платформи їх проведення слугували тим простором, у якому народжувалася особлива стихія натовпу. Останній мав свою «хореографію», свою другорядну роль і партію у цих абсурдних, але технологічно вправних, видовищах. Автор виокремлював декілька стратегій пропаганди, здатних перетворити індивідів у натовп. Серед них вистави / видовища, церемоніал і переконання. Перші управляють простором, другий – часом, третій – словом [6, с. 193].

На цих аспектах зауважує й К. Петроне. Дослідниця підкреслює: незважаючи на егалітарний характер масової участі, демонстрація поставала однією з багатьох радянських інституцій, що посилювала у громади відчуття суворої ієрархії, зрештою, демонстрації унаочнювали й державні техніки організації суспільства. Авторка слушно зауважує, що соціальний інжиніринг мас відбувався на основі врахування різноманітних чинників: парадні шеренги компонувалися на підставі вікових, статевих, національних, політичних, територіальних, професійних параметрів учасників, ба навіть, їх зовнішності [7, с. 23]. Місце людини в геометрії параду вказувало на її індивідуальний статус у суспільстві. Ці моменти споріднюють філософію військового параду з його цивільною організацією. Р. Стайтс також визначив особливу організацію радянських парадів, у якій поєднувалися «геометризація простору» [8, с. 22], підтримувана раціоналізмом і воєнним духом порядку / послуху, та «іконографія щастя» [8, с. 22].

Перший ювілей жовтневого перевороту демонструє увесь технологічний ресурс і розмах проведення урочистостей відділами агітації й пропаганди. Саме у цей період відбувається перегляд функціональності радянських торжеств і з'являється прагнення наповнити їх новим змістом. Святкування 10-х роковин жовтневого перевороту на довгі роки затвердило монументальність в організації радянських процесів і відверту мілітаризацію сценаріїв їх проведення. Справді, численні архівні матеріали свідчать про сувору процесуальність святкування, його плановість, статичний набір форм святкування, «фідеїстичність» і «фантомність» (О. Шейгал) ідеологічних текстів, сувору ієрархію проведення дійства й підпорядкування центру, обов'язкову організацію масової участі. Наголосимо, слова «зобов'язати», «зобов'язок», «зобов'язково» постають найуживанішими лексичними одиницями архівних матеріалів, що стосувалися підготовки до проведення більшовицьких урочистостей.

Показовим моментом радянських урочистостей була завчасна підготовка до них. Свято, як ситуативне й коротке у часі відзначення знаменної події, набуває в умовах соціалістичної культури зовсім інших характеристик. Воно поставало потужним інструментом мобілізації мас і було тематичним осердям тривалих комунікаційних кампаній. Соціалістичні змагання, здобутки п'ятирічок, індустріалізація країни, освітні й культурні програми приурочувалися видатним річницям «Жовтня», а отже, сам факт революційного торжества поставав плановою й безперервною в часі позицією розбудови комунізму й радикального соціального інжинірингу.

У комунікаційній прогресії радянського свята визначаємо два формати його проведення. Перший – карнавальний – спровокував руйнацію старого політичного порядку й встановив несамо-вита торжество революційної ідеології, другий – ритуал – на довгі роки зафіксував у соціальній пам'яті непорушність і велич комуністичних ідеалів і лідерів. Протягом декількох десятиліть радянське свято мало усі ознаки відправлення політичного ритуалу – суворе дотримання плану проведення масових заходів, незмінний протягом багатьох років сценарій організації демонстрацій, обов'язкове розгортання дії перед величезною кількістю людей, урочистість й офіційно-кожного комунікаційного акту, процесія поклоніння політичній верхівці, підтримка через засилля лозунгів панівної ідеології, створення за допомогою різноманітного мистецького арсеналу (маршової музики, масових вигуків, хореографії руху колон) своєрідного психофізіологічного стану учасників і глядачів.

Починаючи з середини 30-х рр., політичний ритуал, втілений в офіційні урочистості, витіснив з комунікаційної мапи країни карнавальну форму свята. Останнє в умовах прогресії тоталітаризму мало виконувати зовсім інші функції: торжество свободи й руйнування старих підвалин життя, декларовані революційними заходами перших десятиліть, поступилися масовим демонстраціям тотального послуху й спазматичного трепету населення перед фігурою вождя. Радянське

свято мало дисциплінувати маси, політично виховувати їх, насичувати емоціями ненависті до зовнішніх і внутрішніх ворогів. Мілітаризація святкового дискурсу також постає специфічною рисою радянської культури. Воєнізація свідомості через святкову гру як тренд советської пропаганди зримо простежувалася вже у перших урочистих заходах більшовиків. З роками ця тенденція посилювалася, оскільки поставала ефективним способом мобілізації населення.

IV. Висновки

Отже, радянське свято поставало ще одним комунікаційним продуктом й інструментом радикального соціального інжинірингу – нова система свят насаджувалася штучно та примусово з паралельним процесом жорсткої заборони традиційних («старих»/«буржуазних») урочистостей. Свято було своєрідним тригером запуску принципово іншої площини світовідчуття людини: за допомогою нього змінювався звичний темпоритм життя, трансформувалося традиційне ставлення до часу, стрімко модифікувалося й комунікаційне «звучання» епохи. Свято в ущільненій і водночас яскравій формі відображало проєктивну модель незнаного соціалістичного майбуття. Можемо вважати радянські урочистості першими зримими фактами, що підтверджували й закріплювали в масовій свідомості радикальні суспільні зміни й нові лики влади. Перспективою подальших досліджень може стати більш детальне вивчення комунікаційних форматів святковості, зосібна, політичного карнавалу, який дотепер постає актуальною системою організації політичного волевиявлення народу.

Список використаної літератури

1. Рольф М. Советские массовые праздники / пер. с нем. В. Т. Алтухова. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. 439 с.
2. Цехновичер О. В. Демонстрация и карнавал. К десятой годовщине Октябрьской революции. Ленинград : Долой неграмотность ; Центральная типография Наркомвоенмора, 1927. 143 с.
3. Clark K. The Soviet Novel History as Ritual. Chicago : London : The University of Chicago Press, 1981. 293 p. URL: <https://epdf.pub/the-soviet-novel-history-as-ritual.html> (date of request: 12.11.2020).
4. Fitzpatrick Sh. The Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia. Chapel Hill: Cornell University Press, 1992. 296 p. URL: <https://books.google.com.ua/> (date of request: 12.11.2020).
5. Geldern von J. Bolshevik Festivals, 1917–1920. Berkeley : University of California Press, 1993. 305 p. URL: <https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft467nb2w4&chunk.id=d0e924&toc.depth=1&toc.id=d0e924&brand=ucpress> (date of request: 12.11.2020).
6. Moscovici S. L'âge des foules : un traité historique de psychologie des masses. Paris : Maison des sciences de l'homme, 1985. 506 p. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/> (date of request: 12.11.2020).
7. Petrone K. Life Has Become More Joyous, Comrades: Celebrations in the Time of Stalin. Bloomington : Indiana University Press, 2000. 280 p. URL: <https://books.google.com.ua/> (date of request: 12.11.2020).
8. Stites R. Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in Russian Revolution. New York ; Oxford, 1989. 344 p. URL: http://chinhghia.com/Stites_Richard_Revolutionary_Dreams_Utopian_Vision_and_Experimental_Life_in_the_Russian_Revolution.pdf (date of request: 12.11.2020).

References

1. Rol'f, M. (2009). Sovetskie massovye prazdniki [Soviet mass holidays]. (V. T. Altuhova, trans.). Moskva: Rossijskaja politiche-skaja jenciklopedija (ROSSPJeN) [in Russian].
2. Cehnovicer, O. V. (1927). Demonstracija i karnaval. K desjatoj godovshhine Oktjabr'skoj revoljucii [Demonstration and carnival. On the tenth anniversary of the October Revolution]. Leningrad: Doloj negramotnost' ; Central'naja tipografija Narkomvoenmora [in Russian].
3. Clark, K. (1981). The Soviet Novel History as Ritual. Chicago: London: The University of Chicago Press. Retrieved from <https://epdf.pub/the-soviet-novel-history-as-ritual.html> [in English].
4. Fitzpatrick, Sh. (1992). The Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia. Cornell University Press. Retrieved from <https://books.google.com.ua/> [in English].
5. Geldern, von J. (1993). Bolshevik Festivals, 1917–1920. University of California Press. Retrieved from <https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft467nb2w4&chunk.id=d0e924&toc.depth=1&to.c.id=d0e924&brand=ucpress> [in English].
6. Moscovici, S. (1985). L'âge des foules : un traité historique de psychologie des masses. Paris: Maison des sciences de l'homme. Retrieved from <https://pdfs.semanticscholar.org/> [in French].
7. Petrone, K. (2000). Life Has Become More Joyous, Comrades: Celebrations in the Time of Stalin. Bloomington: Indiana University Press. Retrieved from <https://books.google.com.ua/> [in English].
8. Stites, R. (1989). Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in Russian Revolution. New York ; Oxford. Retrieved from http://chinhghia.com/Stites_Richard_Revolutionary_Dreams_Utopian_Vision_and_Experimental_Life_in_the_Russian_Revolution.pdf / [in English].

Стаття надійшла до редакції 06.11.2020.

Received 06.11.2020.

Bondarenko I. The Festival as a Communication Technology for Designing the Ideological Space of the Soviet Society: Social Engineering Approach

The purpose. The article examines one of the most effective communication systems for creating the ideological space of Soviet society – the festival.

Research methodology. The author, relying on the methodology of system analysis, analogy, concretization and comparison, defines the specifics of the Soviet festive rituals as a social and communication phenomenon.

Results. The article defends the idea that the Soviet festival is a communication technology of utopian (radical) social engineering. At the same time, the main research focus in the article is on the administrative system of the USSR – the departments for agitation and propaganda which ensured the introduction of totalitarian foundations into the social and cultural plane of Soviet society. It is this managerial component of the Soviet festivals organization that testifies to the implementation of the social engineering project – the technological construction of reality. The article argues that the Soviet festival is a complex technological system for creating a new social order and establishing rules for communication between the authorities and the people. This system reflects all social and political processes characteristic of any social institution of the state, in particular, communication techniques for establishing political power.

Novelty. The author uses a wide factual base (archival material) and provides a detailed overview of the characteristic features of the Soviet festival as a cross-cultural phenomenon. The research focuses on the periodization of the communication dynamics of the festival.

Practical significance. The research leads to the conclusion that the festival as a socio-cultural phenomenon emerges from the depths of play / ritual communication, able to broadcast and establish a new format of social relations, clearly record in social memory moral and ethical values, establish stable ties with diverse social groups.

Key words: festival, political carnival, social and communication technologies, social engineering, public consciousness, propaganda.

Бондаренко И. С. Праздник как коммуникационная технология конструирования идеологического пространства советского общества: социоинженерный подход

Цель исследования

Мета дослідження – актуалізація одної з самих ефективних комунікаційних систем створення ідеологічного простору радянського суспільства – свята.

Методологія дослідження. Опіраючись на методику системного аналізу, аналогії, конкретизації і порівняння, визначається специфіка радянського святкового обрядності як соціально-комунікаційного явлення.

Результати. В статті отстаивается мысль о том, что советский праздник является коммуникационной технологией утопической (радикальной) социальной инженерии. В то же время основной исследовательский фокус сосредоточен на управленческой системе СССР – отделах агитации и пропаганды, которые, собственно, и обеспечивали внедрение тоталитарных основ в социокультурную ткань советского общества. Именно эта управленческая составляющая организации советских праздников свидетельствует о реализации социоинженерного проекта создания действительности. Утверждается, что советский праздник – это сложная технологическая система конструирования нового общественного порядка и установление правил коммуникационного взаимодействия власти и народа. Эта система отражает все общественно-политические процессы, характерные для любого социального института страны, в частности, коммуникационные техники установления политической власти.

Новизна. С привлечением широкой фактологической базы – архивных материалов осуществляется тщательный обзор характерных признаков советского праздника как кросскультурного феномена. Исследовательское внимание сосредотачивается на периодизации коммуникационной динамики праздника.

Практическое значение. Автор приходит к выводу, что праздник как социокультурный феномен, возникает из глубин игровой/ритуальной коммуникации, которая способна транслировать и устанавливать новый формат общественных отношений, четко фиксировать в социальной памяти морально-этические ценности, устанавливать стабильные связи с различными социальными группами.

Ключевые слова: праздник, политический карнавал, социально-коммуникационные технологии, социальный инжиниринг, общественное сознание, пропаганда.